

УДК 343.2(477)

О.А. Чуваков, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

БЕЗПЕКА: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

У статті проведено дослідження процесу розвитку і трансформації поняття «безпеки» в сучасних умовах.

Ключові слова: національна безпека, небезпека, особистість, держава, суспільство, захист, погроза, інтерес.

Постановка проблеми. Українська держава в порядку виконання покладеної на неї соціальної функції проводить комплекс стабілізаційних заходів щодо забезпечення безпеки громадян, країни в цілому. Не випадково у всіх документах, присвячених безпеці, в якості необхідної умови здійснення намічених заходів називається розробка системи їх правового забезпечення [1].

Мета статті. З метою виявлення сутності такого поняття, а також визначення системи заходів, які дозволяли б максимально ефективно захистити інтереси особистості, суспільства і держави, потрібно, перш за все, визначити зміст самого поняття безпеки.

Поняття «безпеки» володіє вираженою біологічною категорією і в певному сенсі може бути витлумачено за аналогією з інстинктом самозбереження людини. Згідно етимології цього слова – «безпеки» означає «відсутність небезпек, збереження, надійність» [2, 67], тобто відсутність будь-яких загроз державі, суспільству й особистості. При цьому, термін «надійний» – означає «твердий, міцний» [2, 412].

Дана обставина дозволяє розглядати категорію безпеки як необхідну умову життєдіяльності індивіда, стабільного існування і функціонування держави і суспільства, прогресивного розвитку людської цивілізації.

Ще у давнину розуміння безпеки людиною не виходило за рамки буденного уявлення і трактувалося як відсутність для неї небезпеки або зла. У такому життєвому значенні термін «безпеки» вживався, наприклад, давньогрецьким філософом Платоном. У той же час у середні віки, відповідно до словника Робера, під безпекою вже розуміли спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні цей термін не увійшов міцно у лексику народів Європи і до XVII ст. використовувався рідко [3, 25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке ж поширення в наукових і політичних колах західноєвропейських держав поняття «безпеки» набуває завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози та інших мислителів XVII-XVIII ст.ст., означаючи стан, ситуацію спокою, що з'являється у результаті відсутності реальної небезпеки (як фізичної, так і моральної). Саме в цей період вченими робилися перші спроби теоретичної розробки цього поняття. Найбільш цікавою є версія, запропонована Зонненфельсом, який вважав, що безпека – це такий стан, при якому нікому нічого побоюватися. Для конкретної людини такий стан означало приватну, особисту безпеку, а стан держави, при якому нема чого побоюватися, становило громадську безпеку [3, 26].

Виклад основного матеріалу. В Україні на законодавчому рівні визначення поняття «безпеки» вперше сформульовано в рамках поняття «національна безпека» в Концепції національної безпеки України і визначає національну безпеку України як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей [4].

Згодом зазначене визначення набуло подальшого розвитку у Законі України «Про основи національної безпеки», де під національною безпекою розуміється захищеність життєво

важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, що забезпечує сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, попередження і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам [5].

Із пропонованим у Законі розумінням безпеки погоджуються і вчені, які звертаються до аналізованої проблеми. Наприклад, М. Казаков визначає безпеку як «динамічно стійкий стан по відношенню до несприятливих впливів і діяльність по захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, щодо забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість стабільного, всебічного прогресу суспільства і його громадян» [6, 63]. Це поняття, за його зауваженням, перетворилося на комплексне і інтегративне, що відбиває життєво важливі інтереси розвитку особистості, суспільства і держави.

Зараз термін «безпека» досить широко використовується в юридичній лексиці, незважаючи на те, що в науковій літературі не вироблено ще однакове розуміння його сутності.

У цьому зв'язку В. Спиридонов зазначає, що термін «безпека» у науковій літературі вельми багатозначний і досі не вироблено чіткого і суворого визначення цього поняття. Іноді безпека розглядається як мета, в інших випадках як концепція або як наукова програма чи наукова дисципліна [7, 92]. Ще й досі не існує цілісної концепції безпеки: поняття «особиста безпека», «національна безпека», «міжнародна безпека» і «глобальна безпека» мають справу з абсолютно різним набором проблем і виходять з різних історичних і філософських контекстів.

У юридичній енциклопедії дається таке поняття безпеки: «Безпека (англ. Safety, security) стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Основні об'єкти безпеки: людина і громадянин – їх права і свободи; суспільство – його матеріальні і духовні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність» [8, 47].

З чого видно, що зазначене поняття безпеки по суті збігається з тим, яке закріплене в чинному Законі України «Про основи національної безпеки України».

Аналіз наукової літератури з проблем безпеки вказує на те, що межі її розуміння досить широкі. Якщо раніше безпека розглядалася стосовно до держави і суспільства, то зараз вона розглядається у відношенні триєдності – особистість, суспільство, держава. Раніше безпека пов'язувалася в основному з підривною діяльністю зовнішніх і внутрішніх супротивників держави, сьогодні ж безпека держави – це не тільки зведення до мінімуму загрози військового нападу, захоплення території, фізичного знищення населення. У широкому розумінні поняття «безпека» включає забезпечення громадянам того чи іншого суспільства необхідних умов для цивілізованого життя, розвитку і самовираження [9, 3].

Інші вчені ототожнюють поняття «безпека» і «захищеність» як правові категорії, вважаючи, що безпека є станом захищеності [10, 197].

У цьому сенсі не можна не погодитися із судженнями М. Арзамаскіна і П. Матросова, які визначають безпеку як стан, при якому зовнішні і внутрішні загрози не досягають певного критичного рівня, що дозволяє говорити про загрозу найважливішим інтересам держави, суспільства, особистості, а також як міру захищеності середовища, проживання, честі, гідності, цінностей особистості, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації в цілому. При цьому під національною безпекою дослідники мають на увазі рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Тому деякі дослідники пропонують позицію забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави виключно шляхом забезпечення безпеки інститутів держави [11, 51].

В. Сенчагов розглядає безпеку як стан об'єкта у системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів. У даному випадку, хоч і в абстрактній формі, загрози об'єкту не виключаються, причому сам об'єкт досліджується з точки зору можливості його існування в умовах неминучих небезпек [12, 12].

Деякі дослідники безпеку часто розглядають не як об'єкт захисту і дослідження, а як певну властивість предмета. Подібна теорія логічно призводить до висновку, що «існує не

безпека, а предмети, що нею володіють» [13,7]. Згідно з цією обставиною слід зазначити, що безпеку неможливо розглядати як явище реально існуюче в об'єктивній дійсності. Між тим саме заперечення безпеки як певного явища об'єктивного характеру пов'язано з більш локальним тлумаченням реальності як відображенні предметів матеріального світу і зовсім не явищ, що не мають матеріальної форми вираження. Проте, варто зауважити, що об'єктивна реальність «включає різні матеріальні об'єкти, їх властивості, простір, час, рух, закони, різні суспільні явища – виробничі відношення, державу, культуру тощо». В одному випадку певне явище в силу взаємозв'язку і різноманіття навколишньої дійсності може виступати властивістю іншого явища або предмета, а в іншому – в якості явища або предмета, для якого характерні свої самостійні властивості. У такому випадку більшість обставин знаходяться у залежності від визначення об'єкту дослідження і використовуваних при цьому методів. Слушно зазначає Ю.Демидов, що «об'єктом оцінки можуть бути явища об'єктивної дійсності, або їх окремі сторони, або їх відображення, а також оцінки» [14, 18]. З огляду на це В.Тихий робить висновок: «відбиваючи у суб'єктивній формі реально існуюче, поняття «безпека» є об'єктивною за змістом» [13,7]. Отже, безпека як явище є такою ж об'єктивною реальністю як і будь-який предмет, що має фізичну форму.

Інша думка щодо розуміння безпеки існує у Л. Шершенева. Він вважає, що в основі «концепції безпеки, її структур і механізмів має лежати нове ноосферне світобачення, нове уявлення про цілі і життєво важливі інтереси і базові цінності держави, її роль і місце у світовому співтоваристві». При цьому ключовим елементом ноосферного устрою життя виступає людина [15,75].

З точки зору Г. Сергеева, безпека – це сукупність актуальних чинників, що забезпечують сприятливі умови для розвитку країни, життєздатності держави, збереження її фундаментальних цінностей [16,81].

С. Гончаров під безпекою держави розуміє «захищеність якісного стану суспільних відносин, що забезпечують прогресуючий розвиток суспільства в конкретних історичних та природних умовах, від небезпеки, джерелом виникнення якої є внутрішні і зовнішні суперечності» [17, 65].

Відповідно до думки інших дослідників, безпека – це особливість соціальної системи ухилитися від шкідливого впливу на етапі виклику або погрози, а також здатність захисту від джерела небезпеки або знищення його на початковому етапі впливу [18, 6].

М. Лесков для розуміння безпеки пропонує гомеостазісний [19, 66] підхід. Він розглядає безпеку як явище, тотожне гомеостазису системи, «під яким прийнято розуміти тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів у підтримці істотно важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах» [20, 97].

Такий підхід М. Лескова до поняття безпеки дозволяє глибше зрозуміти сутність безпеки, визначити методологічні основи побудови і функціонування її системи, однак він надмірно узагальнений і не містить реального уявлення про безпеку людини з її природними правами і свободами, які відповідно до Конституції України (ст. 3) є найвищою соціальною цінністю.

Висновки. Таким чином, безпеку необхідно розглядати як реально існуюче явище об'єктивної дійсності, тому що об'єктивна реальність «містить у собі різні матеріальні об'єкти, їх властивості, простір, час, рух, закони, різні суспільні явища – виробничі відносини, державу, культуру тощо» [21, 291]. Безпека як явище виявляється такою ж об'єктивною реальністю, як і будь-який об'єкт (суб'єкт), що володіє певним комплексом фізичних характеристик.

Проведений аналіз дає можливість оцінити поняття безпеки як явище, яке має поліфункціональний характер, де безпека як соціальна цінність суспільства – діяльність певної групи різних суб'єктів, а як соціальна потреба – це цілеспрямований результат такої діяльності. Причому безпека є необхідною умовою існування особистості, суспільства і держави, що гарантує можливість подальшого прогресивного розвитку цих елементів.

Список літератури

1. Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 16.06.2005 р. № 966/2005. – Режим доступу: [www.rainbow.gov.ua / action](http://www.rainbow.gov.ua/action)
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1989. – Т. 1. – 699 с.
3. Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке / М. Ю. Зеленков. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2002. – 209 с.
4. Про концепцію національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.
5. Про основи національної безпеки України : Закон України // Офіц. вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
6. Казаков Н. Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления) / Н. Д. Казаков // Безопасность. – 1994. – № 4 (20). – С. 62-63.
7. Спиридонов В. И. Безопасность и проблема ассимиляции политической ценности мира / В. И. Спиридонов // Проблемы безопасности и устойчивости социально-политического развития российского общества / под ред. Г. В. Осипова, В. А. Рубанова. – М. : Центр социальных исследований безопасности, 1994. – С. 91-92.
8. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : Юринформцентр, 1997. – 526 с.
9. Чернявский Г. С. К вопросу исследования проблем безопасности России / Г. С. Чернявский, Р. А. Кобелев, Г. А. Исайчев // Военная мысль. – 1994. – № 29. – С. 3.
10. Организованная преступность. Проблемы, дискуссии, предложения / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Криминолог. Ассоциация, 1993. – 325 с.
11. Арзамаскин Н. Н. Государственная безопасность: понятие, черты и перспективы стабилизации / Н. Н. Арзамаскин, П. И. Матросов // Преступность как угроза национальной безопасности : сборник. – Ульяновск, 1998. – С. 51.
12. Экономическая безопасность / под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998. – 356 с.
13. Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепаспортными предметами / В. П. Тихий. – К. : УМК ВО, 1989. – 79 с.
14. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 184 с.
15. Шершенев Л. И. Безопасность: государственные и общественные устои / Л. И. Шершенев // Безопасность. – 1994. – № 4 (20). – С. 75.
16. Сергеев Г. М. Необходимость концепции национальной безопасности / Г. М. Сергеев // Информ. сб. Фонда нац. и междунар. безопасности. – 1993. – № 8. – С. 81.
17. Лопатин В. Н. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство / В. Н. Лопатин ; С.-Петербург: ун-т МВД России. – СПб. : Фонд «Университет», 2000. – 428 с.
18. Теоретичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави : монографія. – Х. : Вид-во нац. Ун-ту внутр. справ, 2003. – 176 с.
19. Лесков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности / М. А. Лесков // Безопасность. – 1994. – № 4. – С. 66.
20. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
21. Философский словарь. – М. : Политиздат, 1972. – 496 с.

Стаття надійшла 12.12.2014 р.

О.А. Чуваков, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

БЕЗОПАСНОСТЬ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ

Резюме

Понятие безопасности обладает выраженной биологической категорией и в определенном смысле может быть истолковано по аналогии с инстинктом самосохранения человека. Данное обстоятельство позволяет рассматривать категорию безопасности в качестве необходимого условия жизнедеятельности индивида, стабильного существования и функционирования государства и общества, прогрессивного развития человеческой цивилизации.

Ключевые слова: национальная безопасность, опасность, личность, государство, общество, концепция, система, закон, защита, угроза, интерес.

O. A. Chuvakov, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

SECURITY: SOCIO-POLITICAL ESSENCE OF THE CONCEPT

Summary

The concept of safety possesses the expressed biological category and in certain sense can be interpreted by analogy with instinct of self-preservation of man. This circumstance allows to examine the category of safety as a necessary condition of vital functions of individual, stable existence and functioning of the state and society, progressive development of human civilization.

Keywords: national safety, danger, personality, state, society, conception, system, law, defense, threat, interest.